

חלות קדושת ירושלים בגגות ובבתי קומות

פתיחה

בגמרא (פו, א) נאמר שגגין ועליות שבירושלים לא נתקדשו. לאור זאת, יש לדון מהו מעמדן של גגות הבתים בירושלים, וכן מה המעמד של הקומה השנייה ומעלה של בניין קומות. בנושא זה יעסקו חמשת הסימנים הבאים: הסימן הנוכחי יוקדש לבחינת דברי חז"ל והראשונים, ובמיוחד לקושיית הראשונים מדין גגין ועליות על היתר אכילת מעשר שני על אילן שבירושלים. שיטת הרשב"א קובעת מקום לעצמה והוקדש לה סימן שלם (סי' ח), וכך גם שיטת הרמב"ם (סי' ט).

לאחר העיון בשיטת הרשב"א והרמב"ם, הסימן הרביעי (סי' י) עוסק בסייגים שונים שכתבו הראשונים לדין גגין ועליות לא נתקדשו. הסימן החמישי והאחרון (סי' יא) משלים את הסוגיה, בהתייחסות לשאלות יישומיות

1. קומה שנייה נקראת 'עלית' בלשון התנ"ך ובלשון חכמים (ראו לקמן, עמ' רמד). ויש להעיר בזה על מה שכתב אלחנן אייבשיץ (במאמרו: העזרה הגדולה ושעריה, סיני קה [תש"ן] עמ' י): 'הגמרא אומרת: גגין ועליות לא נתקדשו, אבל אין לראות בזה משום סתירה, כי נראה שכוונת הגמרא היא רק לעליות הדומות לגגין, היינו עלייה אשר אין מעליה תקרה אלא רק קיר נמוך מסביב לה, כעין מעקה או גוזזטרה, אבל עליות שיש מעליהן תקרה וגג, נחשבים כלשכות הבנויות על גבי קרקע. וכן מוכיח בפרק כיצד צולין, שנאמר שם במפורש שעליית ההיכל כן נתקדשה'. וברור שאין לומר כן, אלא עיקר שם עלייה הוא על מקום שיש לו תקרה, וכמוכח מרוב ככל העליות שנזכרו בתנ"ך ובדברי חז"ל (יעוין לקמן שם), שההקשר מלמד עליהן שהן מקורות. ומלבד זאת, נראה שאין מקום לומר שמעקה הוא המבחין בין גג לעלייה, שכן התורה (דברים כב, ח) ציוותה לעשות מעקה לגג, ומינייה וביה עולה שאסור לקיים גג ללא מעקה.

לקראת מקדש | סימן ז
חלות קדושת ירושלים בגגות ובבתי קומות

שמתעוררות: הגדרת ההבדל בין בית קרקע לגג או עלייה וקביעת הדין במצבי ביניים, דין חצרות ומרתפים, דין רחובות ובתי ירושלים בזמננו, שינבנתה עיר על תלה' (ירמיה ל, יח), ובחלק מהמקומות המפלס כיום גבוה בהרבה מהמפלס שהיה בעבר, ועוד.

מסקנת הסימן הנוכחי היא שלפי כל הראשונים דלקמן – שהם כל הראשונים שמצאנו את התייחסותם לסוגיה, מלבד הרשב"א והרמב"ם – דברי הגמרא אכן מקובלים להלכה, וגגין ועליות שבירושלים לא נתקדשו, אלא רק קומת הקרקע של המבנים.

סוגיית הגמרא בפסחים

נאמר בגמרא (פסחים פה, ב - פו, א):

אמר רב: גגין ועליות לא נתקדשו. איני? והאמר רב משום רבי חייא: כזיתא פסחא והלילא פקע איגרא. מאי לאו דאכלי באיגרא ואמרי באיגרא? לא, דאכלי בארעא ואמרי באיגרא. איני? והתנן: אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, ואמר רב: שלא יעקרו מחבורה לחבורה. לא קשיא, כאן בשעת אכילה, כאן שלא בשעת אכילה.

מדברי הגמרא עולה שגגות הבתים שבירושלים, וכן העליות, לא התקדשו בקדושת ירושלים, והם אינם ראויים לאכילת קרבן פסח. לפיכך, הגמרא מעמידה את דברי רבי חייא בעניין שירת ההלל על הגגות, דווקא שלא בשעת אכילה.²

2. במהלך הסוגיה, חילקה הגמרא בין סתם גגין ועליות שלא נתקדשו ובין עליית ההיכל שנתקדשה. לאור זאת, דנו הפוסקים האם גם גג ההיכל התקדש או שרק עלייתו התקדשה (יעוין בתפארת ישראל, בועז מידות ג, ה; הדרת קודש ה' מעשה הקרבנות ה, כ; ושם בציון הקודש ס"ק נט-סד, ובחיבת הקודש ד"ה שאין; וכן במאמרו של הרב הלל בן שלמה: גובה הבית הראשון, מעלין בקודש יט [אדר תשי"ע] עמ' 22 הערה 9).

הכרעת הראשונים שגגין ועליות לא נתקדשו

מכוח דברי הגמרא הללו, כתבו ראשונים רבים שגגין ועליות לא נתקדשו: התוס' (שבועות יז, ב ד"ה ואין שוחטים; יומא לא, א ד"ה וכולן; מכות יב, א ד"ה אילן³), תוס' הר"ש משאנץ (מכות שם ד"ה אילן), משמעות הריב"א בעל התוס' (מובא בגיליון תוס' ר"י שירליאון פסחים צב, א סד"ה ואומר רבי, עמ' שלו במהד' בלוי; ועמ' צב במהד' ליפשיץ בספרו קימחא דפסחא, ושם ייחס תוס' אלו לר"ש משאנץ⁴), המפרש למסכת תמיד (כה, ב ד"ה היו וד"ה כיפה; כו, א סד"ה בא; כו, ב ד"ה ת"ש), הראב"ד (הלי בית הבחירה ו, ט, וכדלהלן עמ' קנט; פירושו לתמיד כה, ב ד"ה כסותו; כז, א ד"ה תלתא⁵), רבינו אפרים (הובא בתוס' זבחים לב, א סד"ה ובטמאים; ובתוספות מהר"ם ליבמות ז, ב סד"ה וידחה), משמעות הראב"ה (פסחים, תקעא) ומהר"ם חלאוה (פסחים קיח, א ד"ה ת"ר⁶), הריטב"א (מכות שם ד"ה והא), מהר"ם מרוטנבורג בתשובה (ספר סיני וליקוטים, תעג; והובאה במרדכי שבת, רכח; ובפסקי ר"מ קלויזנר לשבת ט, א), תוס' ישנים על מסכת מכות לתלמיד רבינו פרץ (ירושלים תשלי"ג; מכות שם ד"ה (אלו) [אילן]), פסקי תוס' (זבחים, כב; תמיד, ג). וכן משמעות דברי רבינו מנוח (הלי חמץ ומצה ח, י) והמגיד משנה (שם). בתוס' ישנים (ליבמות ז, ב סד"ה וזה) כתבו: 'ונוכל לומר שישחוט דרך גגין ועליות, למ"ד עליות לא נתקדשו, ונראה שאין מדבריהם הכרע לנידוננו.

3. בשו"ת מאמר מרדכי (אליהו; ח"ג קדושת א"י סי' א ד"ה וראה לתוס'), הבין בדעת התוס' במכות בתירוצם השני, שיגם בגובה רב כגון בקומה רביעית או בקומה חמישית, זה נחשב לירושלים, ובכל זאת מבואר בדבריו שהוא לא ראה בכך סתירה לדין דגגין ועליות לא נתקדשו. ולכאורה לא ברור מדוע אין בכך סתירה. וצ"ע. ויעוין עוד לקמן בעיקר דברי התוס' במכות.
4. יש להעיר שהלשון בשתי המהדורות מקוטעת, והנוסח מבוסס על השלמות המהדירים, וצ"ע אם הדברים אכן מוכחים. מחלוקת המהדירים בשאלת מחברן של תוס' אלו נזכרה גם בפסח לה' (עמ' תקפב הערה 2).
5. ומדבריו שם נראה שגם ר"י הזקן ובנו רבינו אלחנן סבורים כן.
6. ומדברי מהר"ם חלאוה נראה שגרס 'פיסחא בביתא' ולא 'כזיתא פסחא', וכן הגרסה במדרש (שיר השירים רבה ב, ז; הובא במאמר חמץ לרשב"ץ (אות צד). בשאר עדי הנוסח של הגמרא, כ"י וראשונים, לא מצאתי חבר לגרסה זו. ויעוין בעלי תמר (פסחים ז, יב ד"ה פסחא כזיתא) שהבין שזה ציטוט מהירושלמי.

דברי הירושלמי

בירושלמי (פסחים ז, יב) נאמר:

רב שאול לרבי חייה רבה: גגות ירושלים מה הן. אמר ליה: מן מה דמתלין מתלא פיסחא כזיתא והלילה מתבר אגרייא, הדא אמרה גגות ירושלים קודש. ר' ירמיה ר' מיישא רבי שמואל בר רב יצחק בשם רב: גגות ירושלים חול.

גם בירושלמי מבואר שלדעת רב, גגות ירושלים לא נתקדשו, אלא שיש הרחבה של המובא בשם ר' חייא: בשונה מהבבלי, שרק הביא בשמו את המימרה דכזיתא פסחא והלילה פקע איגרא, הירושלמי מביא את דברי ר' חייא כתשובה ישירה לשאלת דין גגות ירושלים, באופן שאינו יכול לקבל את הסבר הבבלי, שמדובר רק על שירה שאחרי האכילה. דברי הירושלמי לא הובאו בראשונים שלפנינו.

שני הסברי התוס' להיתר אכילת מעשר שני על אילן שבירושלים

והנה, בנוגע לעיר מקלט, נאמר במשנה (מכות יב, א):
אילן שהוא עומד בתוך התחום ונופו נוטה חוץ לתחום, או עומד חוץ לתחום ונופו נוטה בתוך התחום – הכל הולך אחר הנוף.

ובגמרא (שם, א-ב) נאמר:

ורמינהי: אילן שהוא עומד בפנים ונוטה לחוץ, או עומד בחוץ ונוטה לפנים – מכנגד החומה ולפנים כלפנים, מכנגד החומה ולחוץ כלחוץ.
מעשר אערי מקלט קא רמית? מעשר בחומה תלה רחמנא, ערי מקלט בדירה תלה רחמנא, בנופו מתדר ליה, בעיקרו לא מתדר ליה.
ורמי מעשר אמעשר, דתניא: בירושלים הלך אחר הנוף, בערי מקלט הלך אחר הנוף.
אמר רב כהנא, לא קשיא: הא ר' יהודה, והא רבנן; דתניא, ר' יהודה אומר: במערה הולך אחר פתחה, באילן הולך אחר נופו.

רש"י (ד"ה רבי יהודה וד"ה באילן) כתב שדברי ר' יהודה מתייחסים למעשר, ועם זאת רב כהנא לא בא לקיים את התירוץ הראשון, המחלק בין

קכג

לקראת מקדש | סימן ז
חלות קדושת ירושלים בגגות ובבתי קומות

מעשר לערי מקלט, אלא ליישב באופן אחר את הסתירה בין המשנה לברייתא, מבלי לחלק בין מעשר לערי מקלט. ובאמת הגמרא ממשיכה ומקשה על ההנחה שמשנתנו היא כר' יהודה. ואם רב כהנא לא בא אלא ליישב קושיה צדדית בענייני מעשר, אין שום הבנה בקושיית הגמרא. וכבר עמד בזה הריטב"א (ד"ה גירסת), ודחה את דברי מי שלא פירש כרש"י. מלבד הכרח זה להבין את דברי רב כהנא כתירוץ שני לסתירה בין המשנה לברייתא, יש להוסיף על דברי רש"י והריטב"א, שמשעה שמצאנו מחלוקת תנאים בדין מעשר, כבר אין הכרח ליישב את המשנה עם שתי הדעות, ודי בכך שאחת מהן מתאימה למשנה, וממילא מתייתר הצורך בחילוק בין מעשר לערי מקלט.

מכל מקום, מדברי הגמרא יוצא שניתן לאכול מעשר שני על אילן בירושלים, ואין הכרח לאוכלו דווקא על הקרקע. בתוס' (ד"ה אילן) התקשו בהבנת היחס בין דברי הגמרא ובין הדין דגגין ועליות לא נתקדשו, וביארו זאת בשני אופנים:

אילן שהוא לפניו מכנגד החומה ולפנים כלפנים – תימה, דבשילהי כיצד צולין אמרינן דגגות לא נתקדשו. ואם כן, (הו) מעשר שני אין אוכלין על האילן. ויש לומר, דמיירי שענפיו מועטין, שאין בהן ארבעה,⁷ דלא חשיבי, והוי כאילו עומדת באויר כנגד הקרקע. עוד יש לומר, דמיירי באילן שענפיו מרובין, ואויר ירושלים כירושלים.

הסבר התוס' הראשון הוא שענפים שאין בהם ארבעה טפחים אינם חשובים מקום בפני עצמם, ואם כן אין הם כגגין ועליות אלא כאוויר בעלמא. והסבר השני הוא שאוויר ירושלים כירושלים, ובפשטות נראה שאף אוויר גגין ועליות בכלל זה, ובשונה מהנחתם בקושייתם ובהסברם הראשון.

7. נראה שהכוונה היא לשיעור שטח של ארבעה על ארבעה. התייחסות לשטח זה כבעל חשיבות מופיעה לעניין עקירה והנחה בשבת (שבת ד, א - ה, א), לעניין הגדרת מקום כרשות היחיד או רשות הרבים ולא כמקום פטור (שם ח, ב), לעניין הגדרת חלון בין רשויות כפתח המאפשר להן לערב יחד (עירובין עו, א), לעניין קבלת טומאה בשק (כלים כז, ב), לעניין הגדרת חלון כפתח לטמא רק אותו ולטהר את שאר הפתחים כשיש מת בבית (אהלות ז, ג), ועוד.

הבנת המהרש"א בהסבר התוס' השני וקושיות המשנה למלך עליה

והנה, יש להבין כיצד ההסבר השני בתוס' מתיישב עם דברי הגמרא בפסחים, שבה נאמר שגגין ועליות לא נתקדשו. המהרש"א כתב:
רצונם לומר דלא אמרו דגגו לא נתקדש אלא באויר עזרה, דלא הוי כעזרה, אבל הכא אויר (ב)ד[ירושלים הוי כירושלים. ובספרים הגיהו בתוספות לאין צורך, ודו"ק.

המשנה למלך (הלי שגגות יא, ד) הקשה על הבנת המהרש"א, המצמצמת את דין גגין ועליות שלא נתקדשו לעזרה בלבד, שכן דברי הגמרא הנ"ל מתייחסים לאכילת פסח, שדינה בכל ירושלים ולא בעזרה בלבד. ועל זה אמר רב שגגין ועליות לא נתקדשו, ובהכרח כוונתו היא לקדושת ירושלים ולא לקדושת העזרה. וכן הקשו במשמרות כהונה (שבועות יז, ב בד"ה אין) ובהר המוריה (הלי בית הבחירה ו, ז). עוד הקשה המשנה למלך ממקורות רבים שבהם נאמר שאויר עזרה כעזרה, וביניהם דין ביאה במקצת (זבחים לב, א - לג, ב) וכן דברי התוס' (שבועות יז, א ד"ה תלה).⁸

תירוץ המנחת חינוך לקושייתו הראשונה של המשנה למלך

המנחת חינוך (שסב, ד"ה ומבואר במס') כתב לתרץ את קושייתו הראשונה של המשנה למלך:

ואין זה תימה, דבאמת דרב סובר כן. רק התוס' כתבו דהמשני בעל כרחך סובר דנתקדשו גגי ירושלים, כיון דמבואר דאוכלין על האילן, ורב פליג על המשנה. וכמה פעמים מצינו בגמרא דרב תנא הוא ופליג, עיי' כתובות ח' ומקומות הנרשמים שם. ולא קשה למה לא מקשה על רב מהמשנה, דכמה פעמים לא נוכל להקשות על רב, דתנא הוא ופליג. עיי' במקומות הנ"ל. אדרבא, הש"ס מתמה על המקשה על רב, דאמרי' מתני' מקשי על רב, רב תנא כו'.

8. ויעוין עוד בקרנות המזבח (עמ' סב-סד, וכדלקמן עמ' קפב) ובמאמרו של הרב עמיהוד לוי (אורייתא יד עמ' קכה), שכתבו ליישב את דברי המהרש"א; ולכאורה בדברי שניהם אין מענה לכך שהגמרא עצמה כרכה בין העזרה לירושלים, והרי זה היה עיקר הקושי, וצ"ע.

לקראת מקדש | סימן ז
חלות קדושת ירושלים בגגות ובבתי קומות

ובתחלה מקשה דרב אדרב דהוא בעצמו סותר דבריו אבל מהמשנה ידע הש"ס
דהוא דלא כרב ולא רצה להקשות על רב כי רב לא ס"ל כהמשנה.
ואחרי זה, דמקשה הש"ס על רב, היינו לברר אם המשניות והברייתות
סותרים לדברי רב או לא. ומסקנא דכל הנהו לא סתרו לדברי רב בעזרה,
וכולהו סברי דעליות וגגות לא נתקדשו בעזרה כרב.

והיינו, שאכן קיימת סתירה בין המשנה במכות, לפי פירוש התוס', לבין
דברי רב בפסחים, והסתירה הזו לא הועלתה על ידי הגמרא משום שרב תנא
ופליג. אמנם לכאורה יש קושי בהסבר זה, שהרי מלשון התוס' לא נראה כלל
שהם חוזרים בהם מניסיונם ליישב את הסוגיות, אלא מסתפקים בכך שלרב
יש סמכות לחלוק על משנה. דהרי הם פתחו בקושיה ועליה הם אומרים שיעוד
יש לומר, ונראה בעליל שכוונתם היא ליישב את הקושיה. וגם לא נראה שהם
חוזרים בהם מהקביעה שגגות לא נתקדשו. וגם ההבנה שהגמרא הקשתה על
רב רק כדי לברר אם הוא אכן חולק על המשניות או לא, אינה מתיישבת יפה
עם פשטות הגמרא, וכבר העיר על כך האבן ישראל (הל' בית הבחירה ו, ז ד"ה
הן).

תירוצי האחרונים לקושייתו השנייה של המשנה למלך

הערוך לנר (מכות שם ד"ה אכן) כתב ליישב את קושיית המשנה למלך מדין
אוויר עזרה, וחילק בין אוויר שעד גובה המחיצות, שהוא אכן כעזרה, לבין
אוויר מעל גובה המחיצות, שהוא אינו כעזרה. ואולם, לכאורה יש קושי
בחילוק זה, שכן במקורות שציין המשנה למלך לא נאמרה הסתייגות, ומשמע
שאוויר העזרה עולה עד לרקיע, ואף בדברי המהרש"א לא נאמרה הסתייגות,
ומשמע שאף בגובה המחיצות אין אוויר העזרה נידון כעזרה. ומלבד זאת,
בדברי הראב"ד (תמיד ל, ב בדפוס וילנא בשורה האחרונה) מבואר שאוויר
העזרה נתקדש 'עד רום רקיע', ולכאורה זה שלא כערוך לנר, ועמד בזה במקדש
דוד (קדשים טז, ה).

9. היינו מה שהקשתה הגמרא (פסחים פו, א) על רב ממשניות וברייתות.

לקראת מקדש | סימן ז
חלות קדושת ירושלים בגגות ובבתי קומות

החק נתן (מכות שם על תוד"ה אילן) כתב ליישב את קושיית המשנה למלך על ידי חילוק בין גגות שהיו בשעה שקידשו, שהם לא נתקדשו, ובין גגות שלא היו בשעה שקידשו, שאווירם כבר התקדש ואין בבנייתם כדי לבטל זאת. וכעין זה מבואר בפירוש הראב"ד לתמיד (ל, ב - לא, א) ובשו"ת הרדב"ז (ב, תרצא). אך העוד יוסף חי (זרקא; מכות שם ד"ה בתוי) הקשה על החק נתן: 'ואינו נכון, דאם כן מאי פריך מהא דכזיתא פסחא והלילא פקע איגרא, לימא דהך איגרא נעשה קודם הקידוש, דהיינו, שהגג שעליו נאמר שלא התקדש הוא דווקא כזה שנעשה קודם הקידוש, והגג שעליו אוכלים הוא כזה שנעשה לאחר הקידוש. וכן הקשה בעיר הקודש והמקדש (ד, ו עמ' מה) על דברי הראב"ד. ויעוין בעיקר שיטת הראב"ד עוד לקמן (עמ' רלא-רלט).

הבנת מהר"ם מלובלין והבנת המנחת חינוך בהסבר התוס' השני

הבנה אחרת בהסבר השני של התוס', כתב מהר"ם מלובלין (מכות שם ד"ה בא"ד עוד¹⁰):

דבתירוצא בתרא קאמר, דעל האילן, אפילו שענפיו מרובין, נקרא אויר ירושלים; ואויר ירושלים נתקדש כירושלים עצמו. ודוקא על הגגות שעל גבי הבתים לא נתקדש, אבל האויר שעל גבי האילן, נתקדש אפילו עד לרקיע.

על כך הקשה הערוך לנר (שם ד"ה בא"ד ואויר), שלפי זה העיקר חסר מן הספר, דהיינו האבחנה בין גגות לאילן. אמנם נראה שניתן ליישב זאת, שכן אפשר להבין שזו כוונת התוס' במה שכתבו שאויר ירושלים כירושלים, ובכך הגדירו את האילן כאויר ולא כגגות, כדלהלן מיד.

חילוק אחר בין גג לאילן, חילק המנחת חינוך (שסב, ד"ה ובתי'): אפשר לחלק בין גגים ועליות דלאו למסתר קיימי, הוי מקום בפני עצמו, אבל אילן דאין מקיימין אילנות בירושלים כמבואר בר"מ פ"ז מהל' בית הבחירה,¹¹

10. מהר"ם לא התקשה מהגמרא בפסחים, אלא התקשה בהבנת דברי התוס' כשלעצמם, מעיקרא מה הקשו ובסוף מה תירצו. אך לפי דבריו מיושב גם הקושי מהגמרא בפסחים.

11. הי"ג.

לקראת מקדש | סימן ז
חלות קדושת ירושלים בגגות ובבתי קומות

ולמקצץ קיימי, לא הוי מקום בפני עצמו, ובטל לגבי האויר. וכחאי גוונא מצינו בכמה מקומות,¹² החילוק דלמקצץ קיים.

כעין זה כתב בעיר הקודש והמקדש (ד, ו עמ' מה) :

עלה על לבי לומר הסבר אחר בחילוק דברי התוס': דוקא גגין ועליות שהן מחיצות עומדות, מפסיקות הן בפני אויר קרקע העזרה (שאין אוכלין שם מעשר שני), אבל ענפי אילן, שאין להם מעמד אלא מתנועעים, הרי זה דומה לסככות (שריגי אילנות) שאם אינם ראויים לקבל מעזיבה בינונית אין חוצצין (אהלות ח, ב ורמב"ם הל' טומאת מת יג, ב) [...] ויתכן שלחילוק זה כוון גם המהר"ם. עוד דבר, שבכלל בירושלים לא היה כל אילן עומד להתקיים, דהא אין מקיימין בה אילנות.¹³

שני הסברי תוס' הר"ש משאנץ לאכילת מעשר שני על אילן בירושלים

בתוס' ר"ש משאנץ (מכות שם ד"ה אילן), הקשה מהגמרא בפסחים, ותיירץ: ויש לומר, דשאני נוף, שהוא מופרד מחבירו, ורואה אור ירושלים יותר מבעליה וגג. (א"כ) [אי נמי], יש לחלק בין מעשר לשאר קדשים קלים, כי היכי דבנפו לא מצי פריק וגוי. אבל בנוף גופיה, פשיטא ליה דמצי אכיל בלא פדיון, דלעולם נוף לא יהיה בטל, לא להקל ולא להחמיר.

בדברי הר"ש מועלים שני הסברים: האחד, שהנוף חשוב כירושלים ולא כגגין ועליות, וכעין דברי האחרונים הנ"ל בפירושם להסברם השני של התוס'. והשני, שיש לחלק בין מעשר לקדשים קלים. ההסבר השני הובא גם בריטב"א (מכות שם ד"ה והא דאמרינן):

והא דאמרינן כנגד החומה ולפנים כלפנים – פירוש, והמעשר נאכל שם. ואף על גב דאמרינן פרק כיצד צולין דעליות וגגין בירושלים לא נתקדשו, ואין אוכלין

12. יעוין ב"ב (קב, ב); ועוד.

13. ובהמשך דבריו (שם עמ' מז), דן לפי דרכו בדין טיסה מעל מקום המקדש. בעניין היחס בין דין האילן לאיסור קיום אילנות בירושלים, יעוין גם בקובץ בית חיינו (גל-עזר; עמ' כו).

לקראת מקדש | סימן ז
חלות קדושת ירושלים בגגות ובבתי קומות

שם פסחים – לא קשיא, דבפסחים וקדשים קלים [הוא] שהחמירו בכך ולא במעשר הקל. (כבר) [כך] פירשו בתוספות.¹⁴

מעצם החלוקה בין קדשים קלים למעשר, וכן מהלשון 'החמירו', נראה שמדובר בדין דרבנן, ומדאורייתא אף גגין ועליות קדושים בקדושת ירושלים, והם ראויים לאכילת קדשים קלים. וכבר עמדו בזה בספר באר המועדים (בנדיקט; א, עמ' קלו) ובספר תורת הזר במקדש (פ"י עמ' שמח הערה 92, ויעו"ש שכתב שלר"ש מדובר בדין דאורייתא ושלא כריטב"א). בשערי היכל (פסחים, עמ' תפד ד"ה בתוס') הקשה על כך מסוגיית הגמרא (פסחים פה, ב), שבה הקשו על האמירה שגגין ועליות לא נתקדשו מהחומרא שקיימת בעליית ההיכל, ולפי הריטב"א העלייה אכן קדושה מדאורייתא, ולא ברור מה הקשתה הגמרא. עוד יש להעיר, שלכאורה פשטות הלשון 'לא נתקדשו' היא שגגין ועליות לא התקדשו מעולם, בעוד שלפי הסבר זה הם כן התקדשו, אלא שחכמים גזרו עליהם.

קושי בהבנת החילוק בין מעשר לקדשים קלים

ובעיקר העניין, יש לעיין במה קל מעשר מקדשים קלים. אמנם מצאנו שקדשים קלים חמורים ממעשר בכמה עניינים,¹⁵ אך חיוב האכילה בירושלים הוא מדאורייתא, הן בקדשים קלים הן במעשר, ולכאורה קצת קשה להניח שהקלות אחרות שקיימות במעשר הביאו להקל בו גם בזה.

14. בערוך לנר (ד"ה בא"ד ואויר) כתב: 'ומדכתב כן בשם התוס', משמע שזה כוונת התוס' כאן, ואתי שפיר', ובעוד יוסף חי (זרקא; ד"ה תו') הציע להגיה את התוס' שלנו על פי דברי הריטב"א. ובהגלות נגלות דברי הר"ש בתוספותיו, נראה שהן (או תוס' דומות להן) שעמדו לפני הריטב"א. וכעין זה כתב הרב אליהו גוטמכר (בדבריו שנדפסו בקובץ אורייתא יד עמ' ל).

15. בגמרא (יבמות עג, ב) נאמר שקדשים קלים חמורים מתרומה שכן פנקעכ"ס – פיגול, נותר, קרבן, מעילה, כרת ואסור לאונן. מלבד האיסור לאונן שקיים במעשר שני (דברים כו, יד), כל שאר החומרות של קדשים קלים ביחס לתרומה הן גם חומרות ביחס למעשר שני.

הרב יהודה גרשוני (אור המזרח כ [תשל"א] עמ' 280) כתב לחלק בין קדשים קלים, שנאכלים ב'מקום טהור', דהיינו מחנה ישראל (זבחים נה, א ורמב"ם הל' מעשה הקרבנות י, ה), לבין מעשר שני, שנאמר בו 'לפני ה' אלקיך תאכלנו' וזה מתקיים גם באוויר ירושלים. ובכך ביקש ליישב את דברי הריטב"א. כעין זה כתב בחידושי רבינו הגרי"מ (פיינשטיין; זבחים לא, ב סד"ה ובתוס' מכות; ושוב בשיעורי רבנו יחיאל מיכל זבחים לא, ב ד"ה ובריטב"א; וכן סנהדרין מב, א עמ' קכו; וכן כלים פ"א מ"ז עמ' לד ד"ה ונראה לבאר). ויעוין עוד בספר משנת ירושלים (עמ' קלא-קלב). ואולם, לכאורה הדברים אינם מרווחים כל כך, שכן הפסוק 'לפני ה' אלקיך תאכלנו' לא נאמר על מעשר, אלא על בכור (דברים טו, כ). ודווקא במקום שבו תואר מקום אכילת מעשר (דברים יד, כג), הדבר נעשה בחדא מחתא עם תיאור מקום אכילת קדשים קלים: 'ואכלת לפני ה' אלקיך במקום אשר יבחר לשכן שמו שם מעשר דגנך תירשך ויצהרך ובכרת בקרך וצאנך'. ומלבד זאת, לכאורה קשה לומר שהתיאור 'לפני ה' אינו מתייחס לירושלים ההלכתית אלא למציאות אחרת. וצ"ע.

בספר טוב ירושלים (שטרנברג; עמ' נט-ס) הציע ליישב שהריטב"א סבור שמעשר שני בזמן בית שני דרבנן,¹⁶ ולכן הקל בו יותר מקרבנות שהם דאורייתא.¹⁷ ועוד הוסיף והציע שיש חילוק בין סוג הקדושה הנדרשת למעשר שני ובין סוג הקדושה הנדרשת לקדשים קלים, ובתוספת בית שני הייתה קדושה חלקית שהועילה למעשר שני ולא לקדשים קלים, אך שב ותבר לגזיזיה, בכותבו שאין לכך מקור מבוסס, מלבד הצורך לבאר את דברי הריטב"א. אחר הדברים האלה, העלה הסבר שלישי וצידד בו, והוא, שאמנם

16. יש להוסיף שכך אכן מבואר בריטב"א (פסחים מד, א ד"ה אמר; יבמות פב, ב ד"ה אמר; נידה מו, ב ד"ה קסבר).

17. הטוב ירושלים לא העיר על תירוץ זה, אך גם לא הסתפק בו, וכדלהלן מיד. ונראה שהדוחק בתירוץ זה הוא שאם כך, היה לריטב"א (ולפניו לר"ש משאנץ) לבאר שהחילוק הוא בין קדשים למעשר שני בזמן הזה, ולא לחלק בסתמא בין קדשים למעשר, אחר שגם במעשר ישנה מציאות של אכילה בירושלים מדאורייתא, שצריכה להיעשות דווקא בקומת קרקע ולא בגגין ועליות (וכעין לשון הגמרא בפסחים מד, א ובנויר לו, א: 'אמר ליה: הנח לתרומה בזמן הזה דרבנן; וכע"ז בגיטין סה, א: 'הכא במאי עסקינן, במעשר בזמן הזה דרבנן; ועוד).

לקראת מקדש | סימן ז
חלות קדושת ירושלים בגגות ובבתי קומות

מבואר בגמרא בפסחים שדין גגין ועליות לא נתקדשו אמור הן בעזרה הן בירושלים, אך יש חילוק בין העזרה לירושלים: בעזרה, מדאורייתא לא התקדשו גגין ועליות, ואילו בירושלים, מדאורייתא התקדשו, ורק חכמים גזרו שלא לנהוג בהם קדושה. ובזה, גזרו חכמים דווקא על אכילת קדשים קלים, שדומה לאכילת קדשי קדשים בעזרה, ולא על אכילת מעשר שני, שאינה דומה לאכילת קדשי קדשים בעזרה. עכת"ד.

והנה, לכאורה מפשטות הגמרא בפסחים, לא נראה שיש הבדל בין העזרה לירושלים בתוקף הדין דגגין ועליות לא נתקדשו, שהרי כולו בחדא מחתא מחתינהו מבלי לחלק, ואף הקשו על רב ממקורות שעוסקים גם בירושלים וגם בעזרה. ובעיקר קשה, שלא מצאנו בחז"ל ובראשונים תלייה של דברי רב בחשש שילמדו מירושלים לעזרה. מלבד זאת, הריטב"א כותב שמעשר שני הוא קל, ואי איתא שהסיבה שהקלו בו היא שאין הוא דומה לקדשי קדשים, לכאורה אין כאן קלות מהותית אלא שוני בעלמא מקדשי קדשים, ונמצא שלשון הריטב"א אינה מדוקדקת כל כך. בנוסף, לכאורה גם לשון הגמרא 'לא נתקדשו' אינה מתיישבת יפה עם ההבנה שמדאורייתא הגגין שבירושלים כן התקדשו, ורק חכמים גזרו עליהם לחומרא שלא לאכול בהם קדשים קלים וחומרות נוספות. יש להוסיף שקדשי קדשים שנאכלים בעזרה, נאכלים לכהנים בלבד, ומכיוון שכך, לכאורה קצת קשה לומר שגזרו על כל ישראל שלא יאכלו קדשים קלים על גגות ירושלים, רק כדי לגדור ולהרחיק את הכהנים מאכילת קדשי קדשים על גגות העזרה.¹⁸ וצ"ע.¹⁹

18. וכבר מצאנו שזריזות הכהנים מהווה נימוק להימנע מגזירות עליהם (שבת קיד, ב; עירובין קג, א; פסחים נט, ב; ב"ב צ, א; חולין קכג, ב); ואף שאין בזה כדי לבטל כליל את ההיתכנות של גזירה על הכהנים, יש בזה כדי להגדיל את הדוחק שבהסבר המוצע.

19. ויעוין עוד במנחת שלמה (אורבך; פסחים פב, ב עמ' תקפא ד"ה ואמנם), שהתקשה בדברי הריטב"א ונשאר בצ"ע; ויעוין עוד בתורת הקודש (ח"ב כא, ד) שהאריך בזה; ויעוין עוד במה שכתב בשבט הלוי (ו, קונטרס הקדשים ז, ד) ליישב את דברי הראב"ד והריטב"א בחדא מחתא, ותורף דבריו הובא ונידון לקמן (עמ' רלה), ודון מינה ואוקי באתרין. ויעוין עוד במשנת ירושלים (עמ' קלב וסביבתו).

סיכום

מכל האמור נראה, שפשטות הגמרא והכרעת רוב גדול של הראשונים היא שגגין ועליות לא נתקדשו. וכך עולה מכל חילוקי הראשונים בין דין גגין ועליות ובין דין אכילת מעשר שני על אילן שבירושלים.²⁰

20. הערת הרב אביגדר נבנצל שליט"א: 'האם ניתן לפדות מע"ש בגגין ועליות בירושלם? עכ"ל. ויעוין במשמרת חיים (רגנשברג; סי' לב עמ' קכא ד"ה אמנם), שכתב שאין לפדות מעשר שני בגגין ועליות, ויעוין עוד במנחת שלמה (תנינא, סי' קלח ד"ה אולם עפ"י) שדן בעניין קרוב לזה. ויעוין עוד לקמן (עמ' רמב).